

DOI: 10.26565/2310-9513-2023-17-10

УДК 338.48-6:[2+7/8](477)

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНО-ЕКСКУРСІЙНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Волкова Ірина Ігорівна

ст.викл. кафедри туристичного бізнесу та країнознавства
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022
e-mail: volkova@karazin.ua

Мукомел Влада Владиславівна

студентка кафедри туристичного бізнесу та країнознавства
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022
e-mail: vladamukomel.16@gmail.com

Посохов Іван Сергійович

канд. іст. наук, доцент
доцент кафедри туристичного бізнесу та країнознавства
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022
e-mail: ivanposokhov@karazin.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8638-5148>

Для релігійно-екскурсійного туризму особливий інтерес представляють сакральні споруди, які мають особливу архітектуру та історію, і найчастіше є пам'ятками архітектури національного значення, або представляють спадщину ЮНЕСКО. Предметом дослідження є розвиток релігійно-екскурсійного туризму в Україні. Метою статті є визначення стану розвитку та перспектив релігійно-екскурсійного туризму в Україні. Завдання: здійснити аналіз ресурсної бази релігійно-екскурсійного туризму в Україні, визначити стан розвитку релігійно-екскурсійного туризму в Україні; проаналізувати закордонний досвід розвитку релігійно-екскурсійного туризму; визначити проблеми та перспективи розвитку релігійно-екскурсійного туризму в Україні. Методи дослідження, використані під час написання роботи: статистичний, графічний, картографічний, аналітичний, порівняльний методи, метод експерименту, метод бальної оцінки. Отримано такі результати: у роботі визначено кількість культових споруд найпоширеніших конфесій на території України, пам'яток архітектури національного значення України і сакральних споруд, занесених до списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО. Наведено епохи будівництва сакральних споруд та притаманні стилі будівництва культової архітектури. Визначено особливості архітектури конфесійної приналежності в регіонах України. Також було проаналізовано існуючі тури та оглядові екскурсії від провідних внутрішніх туроператорів України. Було досліджено сучасні тенденції розвитку культурно-релігійного туризму в Харківській області. Висновки: проблемами організації даного виду туризму визначено значне руйнування церковної архітектури внаслідок війни в Україні, недостатній нагляд за архітектурою та нестача коштів на її відновлення, юридичні проблеми, мала обізнаність туристичних представників країни про можливості використання релігійних об'єктів на потреби туризму. Серед наявних перспектив авторами зазначено: 3D-тури храмами та соборами, VR-реальність, інтерактивні інсталяції, 3D-мапінг, влаштування музеїв всередині церков, чемпінг-туризм тощо. Отже, сакральна архітектура України є важливим чинником формування нових екскурсійних маршрутів, які можуть зацікавити різні групи туристів, метою подорожі яких є релігійно-екскурсійний туризм.

Ключові слова: культові споруди, релігійні конфесії, стилі культової архітектури, культові пам'ятки.

Як цитувати: Волкова І.І., Мукомел В.В., Посохов І.С. Перспективи розвитку релігійно-екскурсійного туризму в Україні. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2023. № 17. С. 110-127. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2023-17-10>

In cites: Volkova I., Mukomel V., & Posokhov I. (2023). Prospects for the development of religious and excursion tourism in Ukraine. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, (17), 110-127. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2023-17-10> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Культурний туризм відіграє помітну роль у розвитку міжнародного туризму. В останній час спостерігається зростання інтересу до релігійних уявлень інших народів з метою пізнання їх культури, побуту та традицій. В наш час доволі часто можна побачити християн, які здійснюють екскурсійні поїздки до тибетських монастирів або синтоїстських храмів. Даний факт можна пояснити специфікою масової культури в умовах глобального інформаційно-комунікативного простору, в рамках якого відбувається розмиття кордонів локальних культур. Сьогодні екскурсії на релігійну тематику проводяться в світі майже скрізь: в церквах, мечетях та храмах. Екскурсії в храми стали популярними для екскурсантів різного віросповідання, з метою виховання толерантності та поваги до інших культур та релігій. Екскурсії в релігійні центри, знайомство з різними релігійними об'єктами стають невід'ємною частиною як релігійних турів, так і комбінованих турів культурно-пізнавального спрямування.

Метою дослідження є визначення стану розвитку та перспектив релігійно-екскурсійного туризму в Україні.

Аналіз останніх публікацій. Серед вітчизняних авторів, роботи яких присвячені релігійному туризму, заслуговують на увагу статті С. А. Панченко, Л. М. Устименко, С. Г. Ярьоменко та інших. Дослідженнями даної тематики займаються викладачі кафедри туристичного бізнесу та країнознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: О.Д. Каплін, С.І. Лиман, А.Ю. Парфіненко тощо. Тим не менш, цілісне дослідження релігійного туризму екскурсійного спрямування вимагає подальшого вивчення, що й обумовило написання даної роботи.

Виклад основного матеріалу. Інтерес до українських культурних споруд обумовлений різноманітністю релігійних споруд різних конфесій, які належать різним релігійним організаціям України.

Загальна кількість культурних споруд в Україні становить 18453. Найбільшу кількість культурних

споруд становлять споруди Української православної церкви – 42%. Далі за чисельністю культурних споруд йде українська Православна церква України, яка налічує 20%. Українська греко-католицька церква налічує 17% культурних споруд. Римсько-католицька церква в Україні становить 4%. Великий відсоток – 17% становлять інші - споруди протестантських общин, куди відносять баптистів, євангельських християн, адвентистів, харизматів та інших. Культурні споруди ісламу та іудаїзму становлять менше 1%.

На рис. 1 відображено кількість культурних споруд найпоширеніших конфесій на території України.

Серед 18453 культурних споруд України, лише 1645 занесені до переліку пам'яток архітектури національного значення України та 11 сакральних споруд занесені до списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО. На рис. 2 відображено кількість сакральних об'єктів як пам'яток архітектури національного значення серед загальної кількості культурних споруд України.

Найбільше культурних споруд як пам'яток архітектури національного значення знаходиться в Львівській області (465), а найменше – в Запорізькій (1) [5]. На рисунку 3 відображено загальну кількість культурних споруд національного значення в кожній області.

Якщо говорити про сакральні споруди національного значення на території України, то можна сказати, що культурно-релігійний туризм найкраще розвивається на Заході України, а саме в Львівській, Волинській, Івано-Франківській та Закарпатській областях.

Найбільше забезпечена культурними спорудами національного значення Львівська область, де зосереджено 28% від всіх сакральних споруд України національного значення, далі йде Волинська область, де нараховується 10% від загальної кількості. На третьому місці знаходиться Івано-Франківська область, де розташовано 7,3% релігійних споруд національного значення.

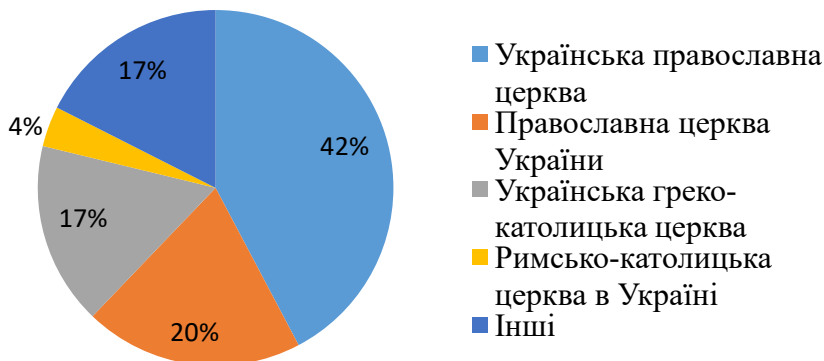

Рис. 1. Кількість культурних споруд найпоширеніших конфесій на території України
Fig. 1. The number of religious buildings of the most common denominations on the territory of Ukraine

Рис. 2. Співвідношення сакральних об'єктів національного значення до загальної кількості культових споруд України

Fig. 2. The ratio of sacred objects of national importance to the total number of religious buildings of Ukraine.

Загалом на території Карпатського регіону, що об'єднує Львівську, Івано-Франківську, Чернівецьку та Закарпатську області знаходиться 47, 6% , що становить практично 1/2 всіх культових споруд національного значення України. Далі йде Волинський туристичний район, куди входять Волинська, Рівненська та Житомирська області, де знаходиться 16, 3% культових споруд національного значення. 13,7% сакральних споруд національного значення розташовані в Столичному туристичному районі, куди входять Київська, Черкаська та Чернігівська області. На території Подільського туристичного району, куди входять Тернопільська, Хмельницька та Вінницька області нараховується 13, 4% сакральних споруд національного значення. Далі йде Слобожанський туристичний район (Сумська, Полтавська та Харківська області), де розташовано 5,8% культових споруд національного значення. Лише 1,8 % та 0,7% на території Причорноморського (Одеська та Миколаївська області) та Приазов-

ського (Херсонська та Запорізька області) туристичних районів відповідно. Найменше сакральних споруд національного значення 0,5 % на території Донецького туристичного району (Донецька та Луганська області).

Серед культової архітектури, 9 сакральних споруд занесені до списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО [24]. Статус об'єкта Світової спадщини ЮНЕСКО додає гарантії збереження цього об'єкта, привертає до нього увагу влади та громади, дає пріоритет у залученні коштів для реконструкції і сприяє розвитку туризму. В таблиці 1 відображено релігійні споруди України занесені до списку Світової спадщини ЮНЕСКО.

Говорячи про епохи будівництва сакральних споруд та притаманні стилі будівництва культової архітектури, потрібно зауважити, що спорудження культових об'єктів починається в Античний період (4-15 ст.), приклади такої архітектури це руїни храмової архітектури в Ольвії, Херсонесі, Пантикапеї.

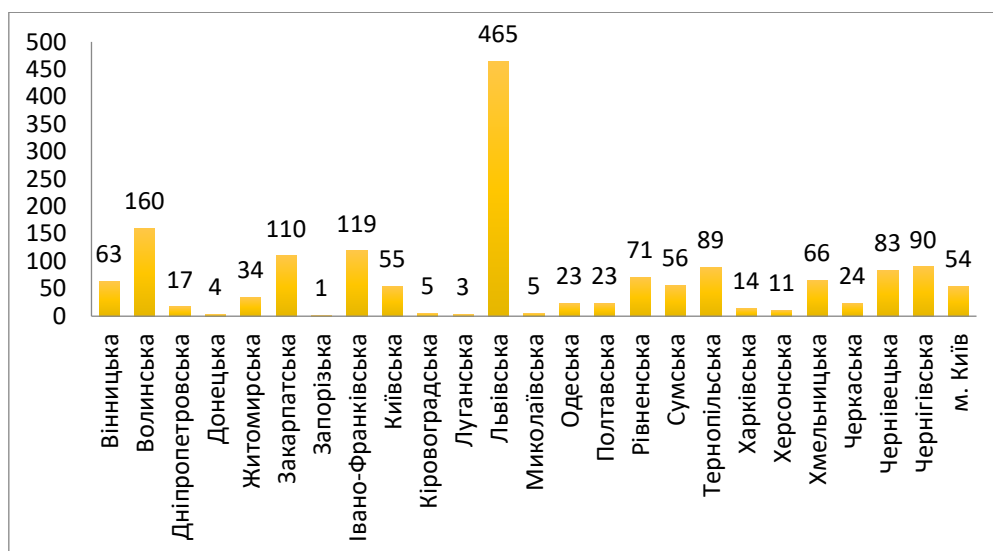

Рис. 3. Загальна кількість культових споруд національного значення по областях України

Fig. 3. The total number of religious buildings of national importance in the regions of Ukraine

Таблиця 1

Об'єкти сакральної архітектури України, занесені до списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО

Table 1

Objects of sacred architecture of Ukraine included in the list of UNESCO World Heritage Sites

Об'єкт	Місце розташування	Створення	Стиль
Софійський собор	Київ	1037	Візантійський (первісний), бароко (сучасний)
Києво-Печерська лавра	Київ	1051	Українське бароко
Церква Спаса на Берестові	Київ	XII—XVII століття	Українське бароко
Церква Святого Духа	Львівська обл., с. Потелич	1502	Дерев'яна архітектура
Церква Собору Пресвятої Богородиці	Львівська обл. с. Матків	1838	Дерев'яна архітектура, бойківський стиль
Церква Святої Трійці	Львівська обл., м. Жовква	1720	дерев'яна архітектура, галицький стиль
Церква святого Юра	Львівська обл., м. Дрогобич	1502	дерев'яна архітектура
Церква Святого Духа	Івано-Франківська обл., м.Рогатин	1598	дерев'яна архітектура, галицький стиль
Церква Різдва Пресвятої Богородиці	Івано-Франківська обл., с. Нижній Вербіж	1808	дерев'яна архітектура, бароко
Вознесенська церква	Закарпатська обл., с. Ясіня	XVI століття	дерев'яна архітектура
Церква святого Михайла	Закарпатська обл., с. Ужок	1745	дерев'яна архітектура, бойківський стиль

Складено авторами за матеріалами [24]

Compiled by the authors based on materials [24]

За епохи Київської Русі переважають візантійський та романський стилі, прикладами цього можуть слугувати Кловський монастир (Київ), Спаський собор (Чернігів), Успенський собор, Борисоглібський собор, Іллінська церква (Чернігів) [6, с. 578].

За Литовсько-руської доби будуються дерев'яні церкви у візантійському стилі (Святодухівська церква у Потеличі, Благовіщенський собор у Ковелі), а також готичні сакральні споруди (каплиця Св. Мартина у Мукачевому, кафедральний костел Вознесіння Діви Марії у Львові). Особливе місце в багатій сакральній спадщині України займають муровані оборонні храми цієї епохи. Прикладом такої архітектури є Миколаївська церква (Чесники), хрещата Покровська церква (Сутківці) [6, с. 583].

В добу Речі Посполитої в сакральній архітектурі переважають візантійський стиль (Хрестовоздвиженська церква у Луцьку), ренесанс (Успенська церква, дзвіниця Корнякта у Львові), готика (Миколаївський домініканський костел у Києві), бароко (костел Стрітіння монастиря босих кармеліток у Львові) [6, с. 585].

За доби Гетьманщини виникає новий стиль – українське бароко або «козацьке» бароко. В цьому стилі збудовані Михайлівський Золотоверхий монастир та Києво-Печерська лавра у Києві, Тризубоподібний Покровський собор у Харкові [6, с. 589].

В 16 - на початку 20 ст. виникає епоха будівництва народної сакральної архітектури: будуються дерев'яні церкви. Прикладом може бути Покровська церква у Ромнах, Троїцький собор у Новомосковську [6, с. 593].

За Австрійської та Російської імперій в 19 столітті в будівництві культових споруд переважають класицизм (собор Спасо-Преображенського монастиря у Новгород-Сіверському, Воскресенська церква-усипальня К.Розумовського у Батурині), а також неовізантизм (Володимирський собор у Києві) [6, с. 596].

На початку 20 століття до 1930-тих років формується стиль українського необароко, прикладом якого слугують Георгіївська церква-мавзолей на Козацьких могилах під Берестечком та церква Успіння Богородиці у Бориславі [6, с. 598].

З кінця 1980-років розпочинається будівництво архітектури в візантійському, неоросійському, неокласичному стилях: церква Святого Бориса і Гліба у Борисполі, церква Святої Софії у Львові, церква Св. Миколая на воді в Києві [6, с. 600].

Особливий інтерес для культурно-релігійного туризму представляють найстаріші та найцінніші сакральні споруди з метою пізнання архітектурних стилів та історії краю, адже культова архітектура відображає в тому числі історію країни та нації. До найстаріших культових споруд України варто віднести Горянську ротонду в Ужгороді 10 століття, Софійський собор в Києві початку XI століття, Спасо-Преображенський собор в Чернігові XI століття, Кирилівську церкву в Києві XII століття та багато інших, вік яких нараховує сотні років.

Найбільший інтерес з боку культурно-релігійного туризму представляє дерев'яна архітектура України, яка має тривалу історію. Але на жаль, велика частина дерев'яних сакральних споруд втрачена через значну недовговічність матеріалу та відсутність фундаменту. Тому дуже часто такі споруди реконструюються в скансенах. В Україні збереглося

понад 2,5 тисячі дерев'яних церков, з яких близько 1000 відносяться до XV-XVIII ст. На прилеглих етнічних українських землях їх є ще близько 500. Однак на облік та під охорону держави взято тільки 18,3%. 8 дерев'яних українських церков занесено до списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО. Більшість дерев'яних церков розташовані в західній частині України. Значна кількість дерев'яних церков належать Українській православної церкві та Українській греко-католицькій церкві [10, с. 77]. Частина дерев'яних сакральних споруд втрачена через значну недовговічність матеріалу та відсутність фундаменту. Тому дуже часто такі споруди реконструюються в скансенах. В Україні збереглося понад 2,5 тисячі дерев'яних церков, з яких близько 1000 відносяться до XV-XVIII ст. На прилеглих етнічних українських землях їх є ще близько 500. Однак на облік та під охорону держави взято тільки 18,3%. 8 дерев'яних українських церков занесено до списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО. Більшість дерев'яних церков розташовані в західній частині України. Значна кількість дерев'яних церков належать Українській православної церкві та Українській греко-католицькій церкві [10, с. 77].

Статистичний аналіз кількості об'єктів сакральної архітектури по областях України свідчить про високий потенціал для розвитку сакрального туризму. До найкраще забезпечених сакральними спорудами областей належать Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, де переважно більшість становить дерев'яна культова архітектура; а також Чернігівська область, яка представляє сакральну архітектуру доби Гетьманщини переважно стилю козацького бароко.

Як наслідок, культова архітектура є важливим чинником формування бренду дестинацій для приваблення екскурсантів до областей України. Так наприклад, Києво-Печерська Лавра або Софія Київська асоціюються з Києвом, або дерев'яні церкви асоціюються з Закарпатським регіоном.

Сформована мережа сакральних об'єктів України відрізняється на сході і заході, на півночі та півдні, що обумовлено насамперед природними, суспільними та історичними чинниками. Природні чинники визначили тип культових споруд за матеріалом будівництва. Це яскраво виражається на території Карпатської України, де значні запаси лісових ресурсів, і як наслідок – велика кількість дерев'яних сакральних пам'яток; у регіонах багатих на родовища каміння звичайно переважають кам'яні сакральні споруди. Суспільні чинники визначили багатство та архітектурну велич сакральних об'єктів, зокрема об'єкти розташовані в столиці та великих містах відзначаються більшими розмірами та визначним функціональним значенням. Історичні чинники також вплинули, як на конфесійну приналежність об'єктів, так і архітектурний їх стиль.

Особливості архітектури визначає також кон-

фесійна приналежність. Найчисленнішою на території України є Українська православна церква, найбільше церков УПЦ знаходиться та Вінницькій (691) та Волинській (515) областях. ПЦУ – в Львівській (708) та Івано-Франківській (489) областях. Українська греко-католицька церква переважає в Львівській (1533) та Тернопільській (708) областях. Римсько-католицька церква - в Львівській (115) та Тернопільській (92) областях. Духовне управління мусульман нараховується найбільше в Херсонській області (5). Культові споруди об'єднань іудейських релігійних організацій України в Хмельницькій (3), Львівській (3) та Чернігівській (4) областях [1]. На рисунку 2.6. відображено географічне розташування сакральних об'єктів України за конфесіями.

Серед 18453 культових споруд України, лише 1645 занесені до переліку пам'яток архітектури національного значення України [5]. Найбільше культових пам'яток національного значення від загальної кількості сакральних споруд в регіоні знаходиться в Сумській області – 30%, Львівській 21%, Волинській та Київській – по 13%, оскільки культова архітектура цих областей представляє не тільки релігійне життя населення, а також розкриває розвиток регіону в історичному аспекті. Найменше культових об'єктів національного значення від загальної кількості сакральних споруд в області знаходиться в Донецькій, Запорізькій та Луганській областях – 1%, це пояснюється тим, що дані області завжди були промисловими центрами країни, тому розвиток культурно-релігійного туризму не є першочерговим завданням. На рисунку 2.7. відображено кількість культових об'єктів як пам'яток архітектури національного значення від загальної кількості культових споруд на території України за областями.

З 24-х областей України, 22-і в обов'язковому порядку включають релігійні споруди в оглядові екскурсії та тури містом та областю. Лише Запорізька та Луганська області не представляють релігійні споруди.

Найбільшою популярністю користуються Лаври, так, наприклад, Києво-Печерську лавру в минулому році відвідало 724185 туристів. Києво-Печерська лавра є брендом не тільки Києва, але і всієї країни. [7].

Не менш популярним брендом України є заповідник «Софія Київська», який в щорічно відвідують 300-400 тисяч туристів. [2, с.235].

Почаївська Лавра також користується популярністю як у паломників так і у звичайних туристів. Офіційну статистику щодо відвідуваності лаври знайти неможливо, проте в деяких джерелах зазначається що лавру відвідують щорічно близько 500 тисяч туристів. Марійський центр у Зарваниці, який входить у 20-ку найбільших у Європі, за неофіційними даними відвідує приблизно 500 тисяч туристів [8].

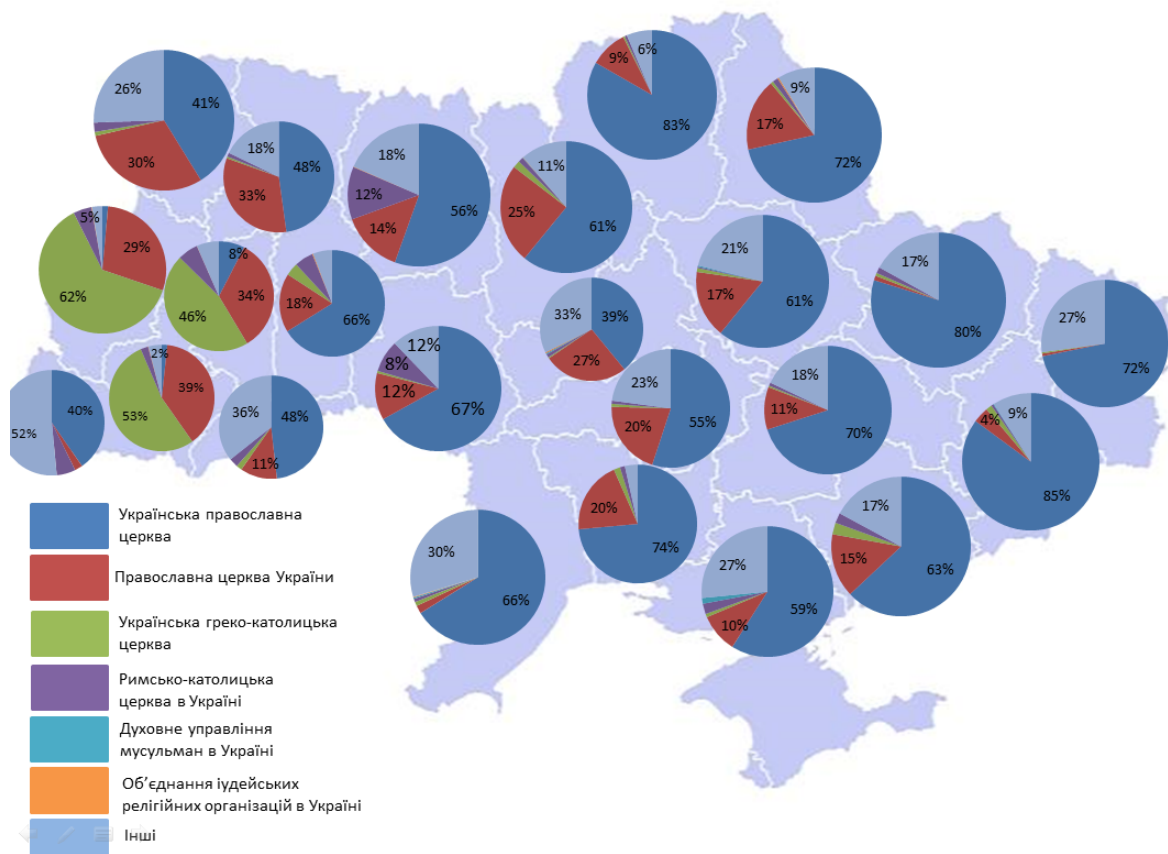

Рис. 4. Сакральні об'єкти України за конфесіями
 Fig. 4. Sacred objects of Ukraine by denominations

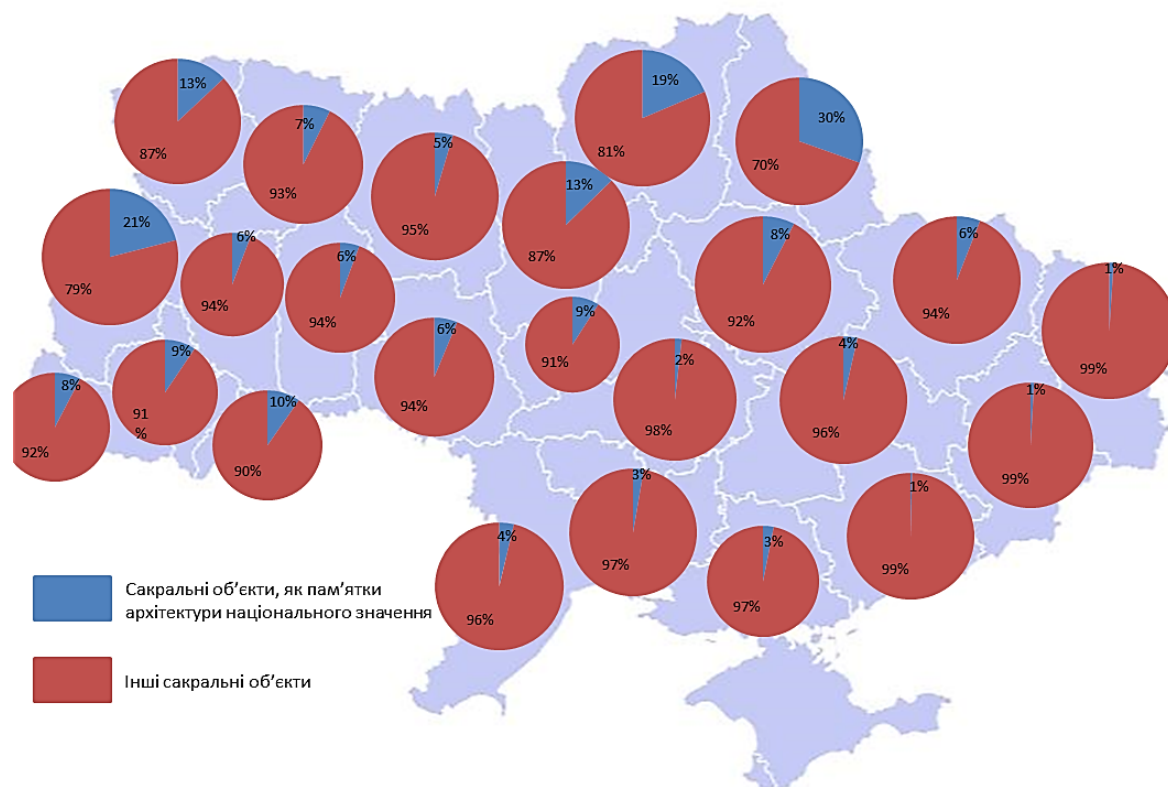

Рис. 5. Кількість культових об'єктів як пам'яток архітектури національного значення від загальної кількості культових споруд
 Fig. 5. The number of religious objects as architectural monuments of national importance from the total number of religious buildings

На даний момент в Україні нараховується більше 130 паломницьких відділів, фірм та агентств. В середньому один такий відділ організовує більше 50 поїздок за рік. Визначити кількість внутрішніх релігійних туристів неможливо. Кількість іноземних паломників в Україну складає в середньому 60–70 тисяч, туристів, які подорожують з культурно-релігійною метою приблизно стільки ж. З них дві третини складають ізраїльтяни, російських паломників не більше 15% (8–10 тисяч паломників). За даними місцевих спостережень у 2015 році кількість релігійних туристів у Львові склала близько 700 тис. осіб, у Києві – близько 600 тис. осіб, у Почаєві та Зарваниці – не більше 500 тисяч, у Святогірську – близько 100 тисяч [23, с.229].

В основному культурно-релігійні тури функціонують в найважливіших центрах скупчення релігійних об'єктів. Проте, наприклад, Закарпатська, Івано-Франківська та Львівська області, на території яких розташовані унікальні дерев'яні церкви, внесені до списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, не мають тематичних культурно-релігійних екскурсій або турів з залученням саме цих церков.

Активно просувають на ринок релігійно-екскурсійні тури Полтавська, Черкаська та Чернігівська області. Перш за все, сакральні-туристичні ресурси цих областей пов'язані з відомими особистостями, які були охрещені або приймали участь в створенні цих церков, або, які залишили якийсь скарб на їх території. Як наслідок, у туристів з'являється інтерес і до релігійного об'єкту, і до визначної особистості, що в поєднанні дає можливість створити незвичайну екскурсію.

Варто зазначити, що культурно-релігійний туризм стосується не лише споглядання сакральної архітектури, а також відвідання музеїв пов'язаних з релігійною сферою. Кількість культурно-релігійних музеїв в Україні становить 8. Релігійні музеї відвідують скоріше звичайні туристи, ніж паломники. Однак, визначити точну кількість відвідувачів в цих

музеях неможливо, адже не існує детальної статистики. В таблиці 2 представлено музеї України релігійної тематики.

Українські музеї на релігійну тематику представлені переважно в західних областях та м. Київ та не входять до жодного культурно-релігійного туру або екскурсії. Незважаючи на те, що дані музеї дуже перспективні, мають безліч цікавих експонатів, вік яких налічує сотні років, а також будуть цікавими для всіх туристів, а не лише для паломників, музеї зовсім невідомі на теренах України та не користуються популярністю через відсутність реклами.

Інфраструктура культурно-релігійного туризму дещо відрізняється від звичайного туризму. В даному випадку закладами розміщення можуть стати монастирі, а закладами харчування – трапезні. Сувенірна продукція також буде відрізнятися від звичайної сувенірної продукції в культурно-пізнавальному туризмі. В культурно-релігійному туризмі сувенірами можуть виступати як і звичайні продукти (магніти, листівки, канцелярія з зображенням міста), так і суто релігійні речі (свічки, ладанки, ікони і т.д.) [3, с.134].

На території Харківської області 277 релігійних споруд [1]. В таблиці 3 відображено забезпеченість релігійних громад культовими спорудами.

Українська православна церква має в своєму підпорядкуванні найбільше релігійних споруд, що становить 80% від загальної кількості. Далі йдуть протестантські організації, куди відносять баптистів, адвентистів, харизматів та інших, і це становить 14%. Кількість релігійних споруд інших конфесій знаходиться в діапазоні від 0,4% до 1,5%.

Проте для культурно-релігійного туризму представляють інтерес лише ті культові споруди, які мають важливе значення в історії краю, найчастіше це пам'ятки національного або місцевого значення. На рисунку 6 відображено сакральні пам'ятки архітектури Харківської області за конфесіями.

Таблиця 2

Музеї України релігійної тематики

Table 2

Museums of Ukraine on religious subjects

Назва музею	Місце розташування
Львівський музей історії релігії	Келії колишнього Домініканського монастиря, м. Львів
Галерея сучасного сакрального мистецтва Iconart	м. Львів
Музей української домашньої ікони	Частина історико-культурного комплексу «Замок Радомисль», м.Радомисль, Житомирська область
Музей Волинської ікони	Відділ Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк
Музей сакрального мистецтва	м. Косів, Івано-Франківська область
Музей сакрального мистецтва ім. Антонія Петрушевича	м. Львів
Музей історії Десятинної церкви	м. Київ
Музей історії української православної церкви	Частина Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав», Київська область

Складено авторами за матеріалами [11], [12], [13], [14]

Compiled by the authors based on materials [11], [12], [13], [14]

Таблиця 3

Забезпеченість релігійних громад культовими спорудами

Table 3

Provision of religious communities with religious buildings

Громада	Загальна к-сть	Пам'ятки архітектури
Українська православна церква	221	74
Православна церква України	3	2
Українська греко-католицька церква	2	-
Римсько-католицька церква в Україні	4	1
Протестантські релігійні організації	39	-
Іслам	2	-
Іудаїзм	2	1
Караїмізм	1	1
Буддизм	1	-
Інші	2	-
Всього	277	79

Складено авторами за матеріалами [1], [5], [15]

Compiled by the authors based on materials [1], [5], [15]

Рис. 6. Культурні пам'ятки архітектури Харківської області за конфесіями

Fig. 6. Cult monuments of architecture of the Kharkiv region by denomination

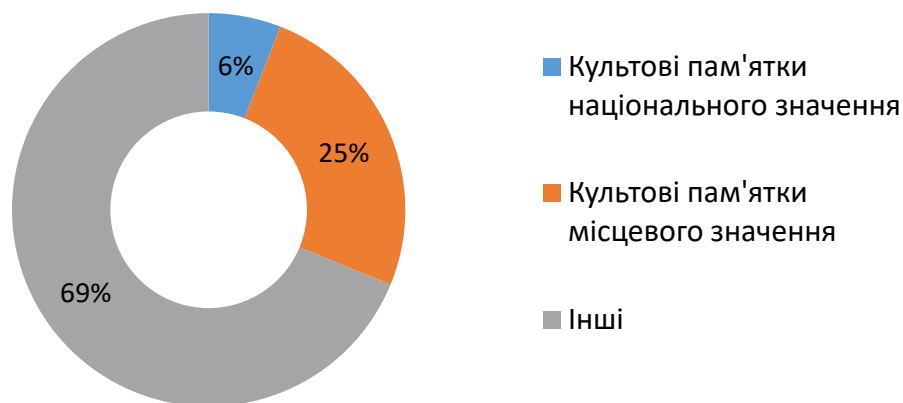

Рис. 7. Кількість культових споруд різного значення

Fig. 7. The number of religious buildings of various importance

Таблиця 4

Розташування культових пам'яток національного значення Харківської області

Table 4

Location of cult monuments of national importance in the Kharkiv region

Район	Споруда
м. Харків	Комплекс споруд Свято-Покровського монастиря, Покровський собор, Успенський собор, Дзвіниця Успенського собору.
Ізюмський	Спасо-Преображенський собор, Вознесенська церква з дзвіницею, Миколаївська церква, Церква Іоанна Предтечі
Краснокутський	Спаська церква, Покровська церква
Нововодолазький	Церква Св.Миколи
Харківський	Миколаївська церква
Чугувський	Покровський собор

Складено авторами за матеріалами [5]

Compiled by the authors based on materials [5]

На території Харківської області знаходиться 14 культових пам'яток архітектури національного значення [13] та 65 культових пам'яток архітектури місцевого значення [5].

Частка культових споруд національного значення Харківської області на території України становить лише 1,00%.

Культові пам'ятки національного значення становлять 22% від загальної кількості пам'яток наці-

онального значення в Харківській області. Всі культові пам'ятки національного значення Харківської області це православні сакральні споруди.

На території Харківської області 3 пам'ятки національного значення XVII ст., XVIII ст. – 2, XIX ст. – 8, та XX ст. – 1.

В таблиці 4 відображено розташування культових пам'яток національного значення на території Харківської області.

Рис. 8. Культові пам'ятки національного значення в Харківській області

Fig. 8. Cult monuments of national importance in the Kharkiv region

Рис. 9. Культурні пам'ятки архітектури місцевого значення Харківської області
Fig. 9. Cult architectural monuments of local importance in the Kharkiv region

З 27 районів Харківської області лише 5 та м. Харків мають в своєму складі культурні пам'ятки національного значення. На рисунку 8 відображено географічне розташування культурних пам'яток національного значення в Харківській області.

Загалом на території області 65 сакральних пам'яток місцевого значення [15], що складає 10% від загальної кількості пам'яток місцевого значення.

Найбільше пам'яток місцевого значення в місті Харкові, оскільки це обласний центр, тут нараховується 26% від загальної кількості культурних споруд місцевого значення на території області. Далі йде Харківський район з 12% від загальної кількості. В Куп'янському та Чугуївському районах по 7%, а в Золочівському та Дворічанському по 6% від загальної кількості культурних споруд місцевого значення. В інших районах менше 5%. На рисунку 9 відображено географічне розташування всіх культурних пам'яток архітектури місцевого значення Харківської області.

Харківська область має потужний історико-культурний потенціал для розвитку культурно-релігійного туризму.

В таблиці 5 відображено культурно-релігійні тури, які пролягають на території Харківської області.

Таблиця 5

Культурно-релігійні тури та екскурсії на території Харківської області

Table 5

Cultural and religious tours and excursions in the Kharkiv region

Тур	Тривалість	Об'єкти на маршруті
Купола Харкова. Перехрестя релігій	4 год.	Свято-Покровський монастир, Покровський храм, Благовіщенський собор, дзвіниця Успенського собору, храм Пантелеймона Цілителя, костел Успіння Діви Марії, Хоральна синагога, мечеть Аль-Барокат, вірменська Церква.
Православні перлини. Храми Харківщини	6-10 год.	Спасів Скит, Архангело-Михайлівська церква в Рокитному, храм Пресвятої Богородиці в с. Берестовенька, церква Озерянської ікони Божої Матері в Нижніх Озерянах та інші.
Дерев'яне зодчество. Храми Харківщини	8-10 год.	Храм Різдва Богородиці в Ков'ягах, храм Іоанна Богослова в Старовірівці, храм Покрова Пресвятої Богородиці в с. Берестовенька, Покровський храм в Тимченках і храм на честь праведних Богоотця Йоахіма і Анни в Яковлівці.
Під Фавором, над Дінцем	13-14 год.	м. Святогірськ: Лавра, скит Антонія та Феодосія, скит Всіх святих та інші. Відвідання сироварні "Святогірська коза" м. Чарівне: Музей народної архітектури. м. Ізюм: Свято-Вознесенська церква.
Світові релігії в Харкові	2,5 год.	Храм Жон Мироносиць, собор Успіння Діви Марії, Троїцький храм, хоральна синагога, кенаса, соборна мечеть
Екскурсія по святиням Слобожанщини	9-10 год.	Борисо-Глібський монастир в Водяному, Архангело-Михайлівський храм в Рокитному, Храм Христа Спасителя в Бірках, Вознесенський храм в Липовій році та інші.

Складено авторами за матеріалами [19], [20], [21]

Compiled by the authors based on materials [19], [20], [21]

Проведений аналіз сакральних об'єктів Харківської області засвідчив, що область має потенціал для організації культурно-релігійного туризму. На території наявні культові пам'ятки різних релігій та стильової приналежності, вік деяких церков нараховує сотні років. В комплексі все це створює унікальну основу для культурно-релігійного туризму.

Більшість релігійних об'єктів в Україні – це унікальні споруди в архітектурному та духовному сенсі. Однією з найголовніших проблем релігійних об'єктів є їх збереження. Частина релігійних споруд України є національною спадщиною країни, що посилює важливість їх збереження та відновлення.

До початку війни в Україні, станом на 2021 рік, в підпорядкуванні Мінкульту було близько 130 тисяч нерухомих об'єктів, з них: 80% культурно-історич-

них пам'яток (куди відносяться і релігійні споруди) потребували серйозної реставрації, 30% знаходилися в аварійному стані [9]. Проте через повномасштабне російське вторгнення до України в лютому 2022 року, наша країна втратила велику кількість релігійних пам'яток архітектури. Станом на 24 липня 2022 року найбільша кількість релігійних споруд, які зазнали руйнування, нараховувалася у Донецькій (45) та Луганській (40) областях, потім йде Київська (34) та Харківська (25) області. В загальній сумі за 5 місяців війни Україна втратила 183 релігійні споруди у 14 областях країни [16]. На рис. 10 відображено релігійні споруди, які зазнали руйнувань внаслідок повномасштабного вторгнення Росії. Серед втрачених або пошкоджених релігійних об'єктів, які є національною спадщиною України,

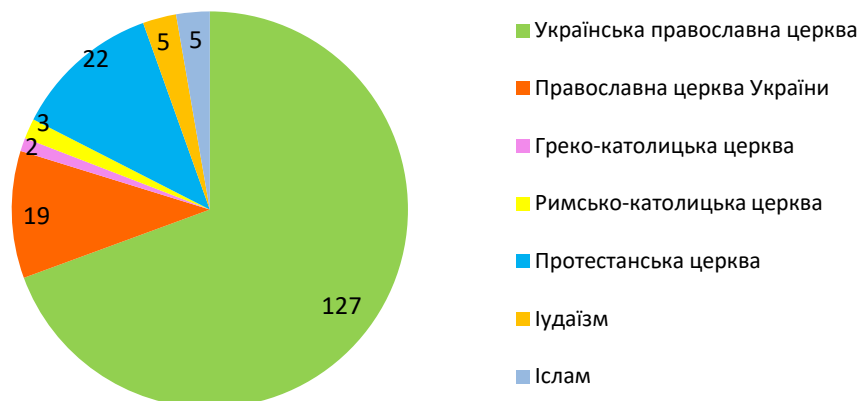

Рис. 10. Зруйновані релігійні споруди України за конфесіями

Fig. 10. Destroyed religious buildings of Ukraine by denomination

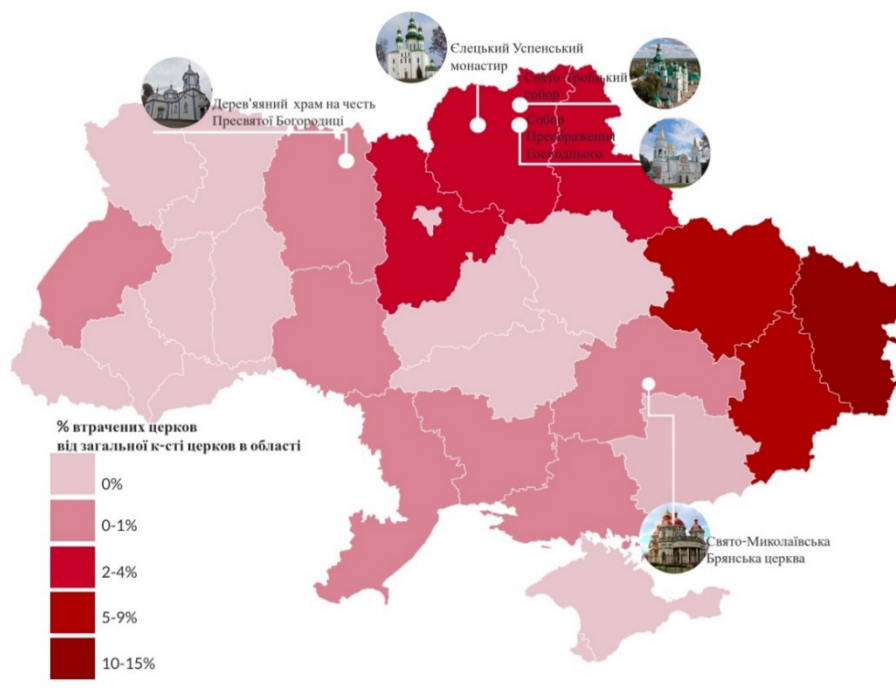

Рис. 11. Кількість церков, які зазнали руйнувань в результаті війни станом на 23 липня 2022 року
Fig. 11. The number of churches that were destroyed as a result of the war as of July 23, 2022

зазначимо: дерев'яний храм на честь Пресвятої Богородиці в Житомирській області, Єлецький Успенський монастир, Свято-Троїцький собор, Собор Преображення Господнього в Чернігівській області та Свято-Миколаївська Брянська церква в Дніпропетровській області.

Щоб вирішити проблему збереження культурно-історичних пам'яток, була започаткована програма «Великого будівництва», культурно-історичні пам'ятки також зазначені в рамках проекту «Велика реставрація». У 2021 міністерство культури вже обрало 109 об'єктів для участі в програмі, з них 40 робіт припадає на релігійні об'єкти. Загалом за три роки планують відновити близько 150 культурно-історичних об'єктів. Найбільше реставраційних робіт припадає на Києвсько-Печерську лавру та Софіївський собор – 13 та 9 відповідно.

Всього на реставрацію релігійних об'єктів було виділено 35,7% бюджету проекту. Це означає, що релігійні об'єкти дійсно потребують відновлення, а їх втрата фактично означає втрату духовної, архітектурної, історичної цінності [17]. Варто підкреслити, що до програми «Великої реставрації» можуть потрапити лише об'єкти державної, а не комунальної власності. Саме тому деякі об'єкти навіть не потрапили до списку реставрації. Однак, кожен рік простою без реставрації коштує храмам ще більшими руйнуваннями.

З іншого боку, держава не завжди хороший користувач, і це підтверджується безліччю прикладів втрати архітектурних пам'яток. Як альтернативне рішення, зараз в Україні впроваджується практика

продажу або передачі пам'яток архітектури приватним власникам. Однак варто зазначити, що ця практика є ще незвичною для України і подекуди засуджується. З одного боку, приватний власник може пошкодити архітектурну виразність пам'ятки, але з іншого – держава часто забуває про архітектурні пам'ятки, не виділяючи достатньо грошей на її відновлення, в результаті чого пам'ятка втрачається. Одним з прикладів передачі церкви в приватну власність є древній костел в Магерові. Костел був збудований в 1843 році, однак перетерпівши перепиті історії, об'єкт не мав статусу культурної спадщини і навіть не був внесений до Державного реєстру нерухомих пам'яток. Релігійна громада римо-католиків також відмовилася брати костел у власність, тому останні 15 років древній костел стояв спустілий. Нове життя у споруди почалося нещодавно, після її передачі в приватну власність. Підприємець придбав костел за рекордно малі гроші, як для пам'ятки – 30 000 гривень. Під які потреби новий власник використовуватиме костел, ще невідомо, але вже підраховано, що протягом наступного року потрібно провести фасадні роботи, відновити дах та куполи, і лише на відновлювальні роботи витратити понад 200 000 грн.

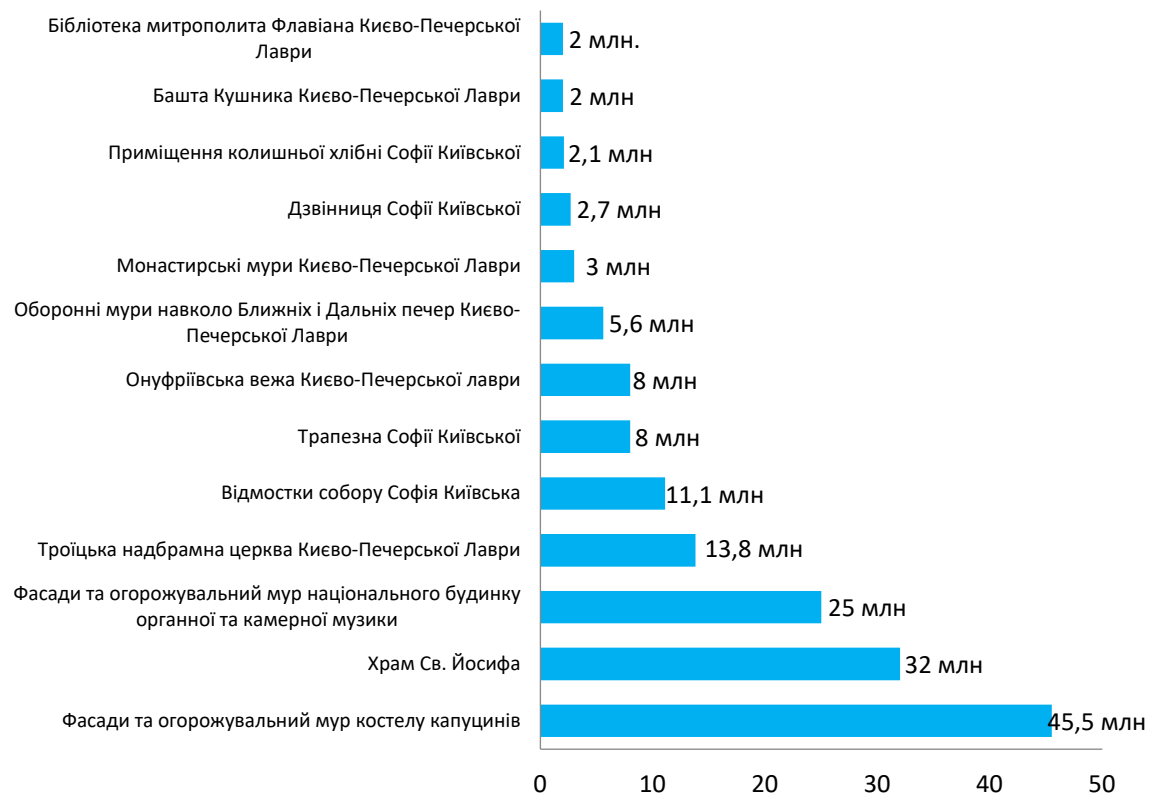

Рис. 12. Розподіл коштів виділених в рамках проекту «Велика реставрація» станом на 2021 рік

Fig. 12. Distribution of funds allocated within the framework of the "Great Restoration" project as of 2021

Варто зауважити, що якщо церква обирає для себе шлях релігійно-екскурсійного туризму, потрібно підлаштуватися під інтереси туристів в тому числі, звісно, з урахуванням особливостей віроповідання.

Як би дивно це не звучало, але релігійні об'єкти на рівні з музеями та арт-галереями також повинні бути залучені до технологічного прогресу. Однією з перспектив на майбутнє для церков України є використання інформаційних технологій. Деякі прогресивні храми вже починають втілювати такий досвід в життя. Наприклад, дерев'яна церква Архистратига Михаїла в Комарно, яка є пам'яткою архітектури національного значення, бореться за звання туристичного магніту громади. Зараз ця церква не діюча. В 2021 році храм презентував 3D-мапінг. Такий досвід інтерпретації історії дерев'яної святині був для України вперше. За допомогою світла та звуку у храмі «повернули» до життя втрачені елементи іконостасу та надали можливість глядачам побачити церкву, коли вона ще була діючою [18].

Схожий досвід реалізували і в Чернігівській області. Там завдяки 3D моделі показали храм, зведений у XVIII ст. та знищений більшовиками у XX ст. В 2021 році місцева влада дала можливість всім бажаючим знову побачити архітектурну пам'ятку – Вознесенську церкву. 3D-копію вдалося зробити за кресленнями та фотографіями Стефана Таранушенка [22].

У XX ст. на території України було знищено близько 80% унікальних церков, тож віртуальна реальність – це єдиний шанс побачити їх знову. До того ж, це може стати додатковим фактором залучення туристів до регіону. Ще одним підтвердженням на користь цього інструменту залучення туристів є те, що всі ці заходи можуть бути платними для відвідувачів. Прибуток від такої діяльності релігійна громада або будь-хто інший, в чий власності знаходиться церква, може витратити на відновлення та реставрацію релігійного об'єкту.

Ще одним прикладом співпраці церкви та інформаційного простору є дерев'яні церкви Закарпаття. Міністерство культури України та Google оцифрували 8 дерев'яних церков регіону і створили спеціальний сайт "Дерев'яні Церкви Карпатського Регіону". Також було створено віртуальний тур, де можна дізнатися більше про ці церкви. 3D-тури всіх цих церков є доступними і в режимі Street View на Картах Google [4]. Отже, на підставі наведених даних, є декілька варіантів його розвитку на території нашої країни:

Рис. 13. Варіанти розвитку релігійних об'єктів для потреб туризму
Fig. 13. Options for the development of religious objects for the needs of tourism

Розглянемо кожен варіант окремо. Одним з найлегших варіантів є 3D-тури. На сьогодні 3D-тури – це певна реклама, адже саме він дає змогу детально показати атракцію більш реалістично, ніж при перегляді звичайних фото або читанні опису. Зараз більшість об'єктів використовують 3D-тури на своїх веб-сайтах як спосіб залучення туристів. Останнім часом багато церков та храмів також почали активно використовувати 3D в своїй практиці.

Наступним варіантом приваблення туристів до церкви є віртуальна реальність. Технології віртуальної реальності в церковній архітектурі можна використовувати у двох випадках. В першому, це задля можливості побачити церкву, храм або собор в її початковому вигляді за допомогою окулярів доповненої реальності. Такий спосіб обрала для себе

вищезгадана Чернігівська Вознесенська церква. Інший спосіб реалізації віртуальної реальності – це можливість побачити та «погортати» унікальні старовинні експонати, експозиція яких є ризикованою. Такий варіант можна реалізувати, наприклад, зі старовинними іконами або Євангеліє, показати в віртуальному вигляді, а не в реальності, задля кращого їх збереження.

Ще одним варіантом розвитку релігійно-екскурсійного туризму є інтерактивні інсталяції в церквах. Наприклад, відвідувач наводить свій гаджет на 3D-модель церкви, а технологія доповненої реальності оживляє її, дозволяє побачити з різних боків, розглянути детально матеріал, з якого вона виготовлена.

Рис. 14. Перспективні храми для чемпінгу
Fig. 14. Promising temples for camping

Найпопулярнішим способом залученням церков до екскурсійного туризму все-таки залишається влаштування музеїв всередині них. Але не завжди наявність музею при церкві може гарантувати велику кількість відвідувачів. Тож, музею при церкві не заважало б звернутися до сучасних інформаційних технологій.

Усі наведені приклади реалізації віртуальних технологій в релігійних об'єктах можуть надати споруді нового значення та привабити туристів. Технології доповненої та віртуальної реальності можуть привернути увагу людей і довше утримувати їх увагу.

Ще одним перспективним варіантом розвитку релігійно-екскурсійного туризму є досвід Великобританії та реалізація так званого «чемпінгу» на території України. По-перше, в Україні є багато унікальних релігійних споруд, підтримувати які досить важко. Здача церковних приміщень для ночівель забезпечить надходження додаткових коштів на утримання храмів. По-друге, зараз дуже популярний «туризм емоцій», тому можливість того, що турист обере для себе відчуття атмосфери церкви та переночувати в ній набагато більша, ніж просте споглядання архітектури. На рис. 14. зображено покинуті храми України, які можна використовувати в цілях чемпінгу.

Деякі храми є в аварійному стані, тому для початку їх потрібно відремонтувати задля забезпеченості безпеки туристам. Потрібно також зазначити, що для проведення чемпінгу організатори забезпечують спальне місце та пригощають туристів. Оскільки чемпінг – це нова форма проведення дозвілля, яка наразі існує тільки в Великобританії, то важливо передбачити вартість зупинки в храмі. Однак, варто сказати, що всі виручені кошти від ночівлі в храмі підуть на підтримання храму в належному стані. В даному випадку саме чемпінг стане фактором збереження унікальності архітектурної споруди.

Висновки. За результатами дослідження можна зробити деякі висновки.

Для релігійно-екскурсійного туризму особливий інтерес представляють сакральні споруди, які мають особливу архітектуру та історію, і найчастіше є пам'ятками архітектури національного значення, або представляють спадщину ЮНЕСКО. На території України нараховується 1629 культових пам'яток архітектури національного значення, що становить 9,1% від загальної чисельності релігійних споруд України. Було проведено оцінку забезпеченості областей України культовими спорудами національного значення, серед яких найкраще забезпечена Львівська область, де зосереджено 28% від всіх сакральних споруд України національного значення. Також було проаналізовано існуючі тури та оглядові екскурсії від провідних внутрішніх ту-

роператорів України, від яких пропонується 21 релігійно-екскурсійний тур країною.

Наявні на території України музеї на релігійну тематику представлені переважно в західних областях та м. Києві, однак вони не входять до жодного релігійно-екскурсійного туру. Також було досліджено індустрію релігійно-екскурсійного туризму, яка трохи відрізняється за своєю структурою від культурно-пізнавального або релігійного. Так закладами розміщення можуть бути не тільки готелі, а також і монастирі, а закладами харчування – трапезні. В релігійно-екскурсійному туризмі сувенірна продукція також може відрізнятися, наприклад, сувенірами можуть виступати як і звичайні продукти (магніти, листівки, канцелярія з зображенням міста), так і суто релігійні речі (свічки, ладанки, ікони і т.д.). Релігійно-екскурсійний туризм є складним в своїй організації і вимагає дотримання певних норм поведінки. Тому туристичні фірми досить рідко займаються організацією релігійно-екскурсійних турів, що підтверджується досить низькою кількістю таких турів. Релігійні об'єкти на території Харківської області також можуть бути придатними для розвитку релігійно-екскурсійного туризму.

Проблемами організації даного виду туризму є значне руйнування церковної архітектури внаслідок війни в Україні, недостатній нагляд за архітектурою та нестача коштів на її відновлення, юридичні проблеми, мала обізнаність туристичних представників країни про можливості використання релігійних об'єктів на потреби туризму. Серед наявних перспектив маємо зазначити наступні: 3D-тури храмами та соборами, VR-реальність, де можна побачити, як храм виглядав сотні років тому, інтерактивна інсталяція, де можна оживити предмет за допомогою гаджета, 3D-мапінг, влаштування музеїв всередині церков, чемпінг-туризм тощо.

Отже, Україна має перспективи для розвитку релігійно-екскурсійного туризму і має масу цікавих сакральних об'єктів для приваблювання туристів. Сакральна архітектура стає передумовою для формування нових екскурсійних маршрутів, які можуть зацікавити як певну групу туристів (паломників), так і туристів різної віри, метою подорожі яких є релігійно-екскурсійний туризм.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Наказ Міністерства культури та інформаційної політики України «Про річну статистичну звітність з питань державно-конфесійних відносин в Україні за 2019 рік (релігійні організації) від 14.04.2020 року № 1657.
2. Белікова М.В., Безхлібна А.П., Тарасенко А.В. Зміни в управлінні розвитком музеїв як складової туристичної інфраструктури. Економіка та управління підприємствами. 2017. Вип. 20. С. 234-239.
3. Божук Т.І. Формування релігійно-туристичної індустрії. Географія та туризм. 2011. Вип. 14. С. 132-136.
4. Віртуальна мандрівка дерев'яними церквами Карпат. Львів в городі: веб-сайт. URL: <https://lviv.vgorode.ua/news/sobytyia/326685-virtualna-mandrivka-v-merezhi-ziavyvsia-3d-tur-derevianymy-tserkvamy-karpat> (дата звернення: 11.10.2022).
5. Державний реєстр національного культурного надбання / Науково-дослідний інститут пам'ятко-охоронних досліджень. URL: <https://web.archive.org/web/20070304014821/http://www.heritage.com.ua/reestry/index.php?id=71> (дата звернення: 11.10.2022).
6. Енциклопедія історії України: Україна-Українці. Кн. 1. / Гол. ред. В. А. Смолій. Київ: Наукова думка, 2018. 608 с.
7. Києво-Печерський культурний заповідник. Primetour: веб-сайт. URL: <http://www.primetour.ua/ru/excursions/museum/Kievo-Pecherskiy-istoriko-kulturniy-zapovednik.html> (дата звернення: 11.10.2022).
8. Кременеччина туристична. Кременеччина: веб-сайт. URL: <http://www.oda.te.gov.ua/kremenetska/ru/news/print/49242.htm> (дата звернення: 11.10.2022).
9. Культурні пам'ятки України потребують негайної реставрації. Суспільне медіа: веб-сайт. URL: <https://suspilne.media/56781-80-kulturnih-pamatok-ukraini-potrebuut-negajnoi-restavracii-tkacenko/> (дата звернення: 11.10.2022).
10. Маньковська Р. Сакральна дерев'яна архітектура України у світовій спадщині. Краєзнавство. 2010. № 4. С. 77-86.
11. Музей Волинської ікони. Музейний простір Волині: веб-сайт. URL: http://volyn-museum.com.ua/index/muzej_vo-linskoji_ikoni/0-11 (дата звернення: 11.10.2022).
12. Музей історії Десятинної церкви. Музей десятиної церкви: веб-сайт. URL: <http://mdch.kiev.ua/> (дата звернення: 11.10.2022).
13. Музей сакрального мистецтва ім. Антонія Петрушевича. Музей сакрального мистецтва: веб-сайт. URL: <https://map.ugcc.ua/view/337-muzey-sakralnogo-mystetstva-lvivskoy-arhyparhiy-im-ottsy-antona-petrushevycha-lviv> (дата звернення: 11.10.2022).
14. Музей української домашньої ікони. Радозамок: веб-сайт. URL: <https://www.radozamok.com/ru/muzey-ru/> (дата звернення: 11.10.2022).
15. Пам'ятки архітектури місцевого значення Харківської області. Департамент містобудування та архітектури: веб-сайт. URL: <https://www.dma.kh.gov.ua/monuments/list-of-architecture-monuments> (дата звернення: 11.10.2022).
16. Перелік споруд релігійних спільнот України, що зазнали руйнувань внаслідок повномасштабного вторгнення росії. Десговюа: веб-сайт. (дата звернення: 11.10.2022).
17. Реставрація об'єктів культурної спадщини. Слово і діло: веб-сайт. URL: <https://www.slovovidilo.ua/2021/09/15/infografika/kultura/yaki-obyekty-kulturnoyi-spadshhyny-minkult-planuye-restavruvaty-2021-rocz> (дата звернення: 11.10.2022).
18. 3D-мапінг дерев'яної церкви на Львівщині. Твоє місто: веб-сайт. URL: https://tvoemisto.tv/news/v_ukraini_vper-she_pokazhut_unikalnyy_3dmaping_istorii_derevyanoi_tserkvy_na_lvivshchyni_125239.html (дата звернення: 11.10.2022).
19. Туристичний оператор «Країна ЮА»: веб-сайт. URL: <https://kraina-ua.com/>
20. Туристичний оператор «Навігатор Україна»: веб-сайт. URL: <https://www.navigator-ukraina.com.ua/> (дата звернення: 11.10.2022).
21. Туристичний оператор «Отдых на все 100»: веб-сайт. URL: <https://otdihnavse100.com.ua/> (дата звернення: 11.10.2022).
22. У Чернігівській області у віртуальній реальності відтворили Вознесенську церкву, знищену більшовиками. ТСН: веб-сайт. URL: <https://tsn.ua/tsikavinki/u-chernigivskiy-oblasti-u-virtualniy-realnosti-vidtvorili-voznesen-sku-cerkvu-znischenu-bilshovikami-1749568.html> (дата звернення: 11.10.2022).
23. Чередниченко А.О. Розвиток релігійного туризму як шлях до відновлення туристичної галузі в умовах соціально-економічної кризи. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2017. № 58. С. 226-232.
24. UNESCO: website. URL: <http://whc.unesco.org/en/statesparties/ua> (дата звернення: 11.10.2022).

Стаття надійшла до редакції 20.05.2023

Стаття рекомендована до друку 15.06.2023

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF RELIGIOUS AND EXCURSION TOURISM IN UKRAINE

Iryna Volkova, Senior lecturer, Travel Business and Regional Studies Department, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody, 4, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: volkova@karazin.ua

Vlada Mukomel, Student, Travel Business and Regional Studies Department, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody, 4, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: vladamukomel.16@gmail.com

Ivan Posokhov, Ph.D (History), Associate Professor, Travel Business and Regional Studies Department, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody, 4, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: ivanposokhov@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8638-5148>

For religious and excursion tourism, sacral buildings that have a special architecture and history are of particular interest, and are often architectural monuments of national significance or represent UNESCO heritage. The subject of the study is the development of religious excursion tourism in Ukraine. The purpose of the article is to determine the state of development and prospects of religious excursion tourism in Ukraine. The goal: to carry out an analysis of the resource base of religious excursion tourism in Ukraine, to determine the state of development of religious excursion tourism in Ukraine; to analyze the foreign experience of the development of religious excursion tourism; to determine the problems and prospects of the development of religious excursion tourism in Ukraine. Research methods used during the writing of the work: statistical, graphic, cartographic, analytical, comparative methods, experimental method, method of scoring. The following results were obtained: the work determined the number of religious buildings of the most common denominations on the territory of Ukraine, architectural monuments of national significance of Ukraine and sacred buildings included in the list of UNESCO World Heritage Sites. The epochs of the construction of sacred buildings and the inherent styles of building religious architecture are given. The peculiarities of the architecture of religious affiliation in the regions of Ukraine are determined. Existing tours and sight-seeing excursions from the leading domestic tour operators of Ukraine were also analyzed. The current trends in the development of cultural and religious tourism in the Kharkiv region were investigated. Conclusions: the significant destruction of church architecture as a result of the war in Ukraine, insufficient supervision of architecture and lack of funds for its restoration, legal problems, low awareness of the country's tourist representatives about the possibilities of using religious objects for the needs of tourism are identified as problems of the organization of this type of tourism. Among the available prospects, the authors indicate: 3D tours of temples and cathedrals, VR reality, interactive installations, 3D mapping, setting up museums inside churches, camping tourism, etc. Therefore, the sacred architecture of Ukraine is an important factor in the formation of new excursion routes that can interest various groups of tourists whose purpose of travel is religious excursion tourism.

Keywords: *cult buildings, religious denominations, architecture styles, cult monuments.*

REFERENCES

1. Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine (2020) Nakaz Ministerstva kultury ta informatsiinoi polityky Ukrainy «Pro richnu statystychnu zvitnist z pytan derzhavno-konfesiinykh vidnosyn v Ukraini za 2019 rik (relihiini orhanizatsii) [Order of the Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine "On annual statistical reporting on state-confessional relations in Ukraine for 2019 (religious organizations)] № 1657. [In Ukrainian]
2. Bielikova M.V., Bezkhlibna A.P., Tarasenko A.V. (2017) Zminy v upravlinni rozvytkom muzeiv yak skladovoi turystychnoi infrastruktury [Changes in the management of the development of museums as a component of the tourist infrastructure]. Economics and enterprise management. vol. 20, pp. 234-239. [In Ukrainian]
3. Bozhuk T.I. (2011) Formuvannia relihiino-turystychnoi industrii [Formation of religious tourism industry]. Geography and tourism. vol. 14, pp. 132-136. [In Ukrainian]
4. Lviv (2022) Virtualna mandrivka derevianymy tserkvamy Karpat [A virtual journey through the wooden churches of the Carpathians]. Available at: <https://lviv.vgorode.ua/news/sobytyia/326685-virtualna-mandrivka-v-merezhi-ziavyvsia-3d-tur-derevianymy-tserkvamy-karpat> [In Ukrainian] (accessed 11.10.2022).
5. State Register of National Cultural Heritage (2022). Available at: <https://web.archive.org/web/20070304014821/http://www.heritage.com.ua/reestry/index.php?id=71> [In Ukrainian] (accessed 11.10.2022).
6. Smolii V.A. (ed.) (2018) Entsyklopediia istorii Ukrainy: Ukraina-Ukrainci [Encyclopedia of the history of Ukraine: Ukraine-Ukrainians]. vol. 1. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian]
7. Kyiv-Pechersk cultural reserve (2022). Primetour. Available at: <http://www.primetour.ua/ru/excursions/museum/Kievo-Pecherskiy-istoriko-kulturniy-zapovednik.html> [In Ukrainian] (accessed 11.10.2022).
8. Kremenets Tourist (2022). Available at: <http://www.oda.te.gov.ua/kremenetska/ru/news/print/49242.htm> [In Ukrainian] (accessed 11.10.2022).
9. Cultural monuments of Ukraine need immediate restoration (2022). Available at: <https://suspilne.media/56781-80-kulturnih-pamatok-ukraini-potrebuut-negajnoi-restavracii-tkacenko/> [In Ukrainian] (accessed 11.10.2022).
10. Mankovska R. (2010) Sakralna dereviana arkhitektura Ukrainy u svitovii spadshchyni [Sacred wooden architecture of Ukraine in the world heritage]. Regional Studies. vol. 4, pp. 77-86. [In Ukrainian]

11. Museum of the Volyn icon (2022). Available at: http://volyn-museum.com.ua/index/muzej_volinskoji_ikoni/0-11 [In Ukrainian] (accessed 11.10.2022).
12. Museum of the history of the Tithe Church (2022). Available at: <http://mdch.kiev.ua/> [In Ukrainian] (accessed 11.10.2022).
13. Museum of sacred art Antony Petrushevich (2022). Available at: <https://map.ugcc.ua/view/337-muzej-sakralnogo-mystetstva-lvivskoy-arhyparhiy-im-ottsya-antona-petrushevycha-lviv> [In Ukrainian] (accessed 11.10.2022).
14. Museum of the Ukrainian domestic icon (2022). Available at: <https://www.radozamok.com/ru/muzej-ru/> [In Ukrainian] (accessed 11.10.2022).
15. Department of urban planning and architecture (2022) Pamiatky arkhitektury mistsevoho znachennia Kharkivskoi oblasti [Architectural monuments of local importance in the Kharkiv region]. Available at: <https://www.dma.kh.gov.ua/monuments/list-of-architecture-monuments> [In Ukrainian] (accessed 11.10.2022).
16. Deshovua (2022) Perelik sporud relihiinykh spilnot Ukrainy, shcho zaznaly ruinuvan vnaslidok povnomasshtabnoho vtrhennia rosii [List of buildings of religious communities of Ukraine that were destroyed as a result of the full-scale invasion of Russia]. Available at: <https://www.dma.kh.gov.ua/monuments/list-of-architecture-monuments> [In Ukrainian] (accessed 11.10.2022).
17. Slovo i dilo (2022) Restavratsiia ob'ektiv kulturnoi spadshchyny [Restoration of objects of cultural heritage]. Available at: <https://www.slovoidilo.ua/2021/09/15/infografika/kultura/yaki-obyekty-kulturnoyi-spadshchyny-minkult-planuye-restavruvaty-2021-roczni> [In Ukrainian] (accessed 11.10.2022).
18. Tvoe misto (2022) 3D-mapinh derevianoj tserkvy na Lvivshchyni [3D mapping of a wooden church in the Lviv region]. Available at: https://tvoemisto.tv/news/v_ukraini_vpershe_pokazhut_unikalnyy_3dmaping_istorii_derevianoj_tserkvy_na_lvivshchyni_125239.html [In Ukrainian] (accessed 11.10.2022).
19. Tourist operator Kraina UA (2022). Available at: <https://kraina-ua.com/> [In Ukrainian] (accessed 11.10.2022).
20. Tourist operator "Navigator Ukraine" (2022). Available at: <https://www.navigator-ukraina.com.ua/> [In Ukrainian] (accessed 11.10.2022).
21. Tourist operator "Otdykh na vse 100" (2022). Available at: <https://otdihnavse100.com.ua/> [In Ukrainian] (accessed 11.10.2022).
22. TSN (2022) U Chernihivskii oblasti u virtualnii realnosti vidtvoryly Voznesensku tserkvu, znyshchenu bilshovykamy [In the Chernihiv region, the Ascension Church, destroyed by the Bolsheviks, was recreated in virtual reality]. Available at: <https://tsn.ua/tsikavinki/u-chernigivskiy-oblasti-u-virtualnij-realnosti-vidtvorili-voznensensku-cerkvu-znischenu-bilshovykami-1749568.html> [In Ukrainian] (accessed 11.10.2022).
23. Cherednychenko A.O. (2017) Rozvytok relihiinoho turyzmu yak shliakh do vidnovlennia turystychnoi haluzi v umovakh sotsialno-ekonomichnoi kryzy [Development of religious tourism as a way to restoration of the tourism industry in the conditions of the socio-economic crisis]. Bulletin of the economy of transport and industry. vol. 58, pp. 226-232. [In Ukrainian]
24. UNESCO (2022). Available at: <http://whc.unesco.org/en/statesparties/ua> (accessed 11.10.2022).

The article was received by the editors 20.05.2023

The article is recommended for printing 15.06.2023